

Teismų sprendimų priėmimų psichologija

Lėja Volodkovičiūtė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
5 kurso teisės fakulteto studentė
Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius
El. paštas: leja.volodkovičiute@tf.stud.vu.lt

Karolis Valančius

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
4 kurso teisės fakulteto studentas
Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius
El. paštas: karolis.valancius@tf.stud.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinis kuratorius asist. dr. Jurgis Bartkus

El. paštas: jurgis.bartkus@tf.vu.lt

Santrauka. Moksliniame straipsnyje yra siekiama atskleisti teismo sprendimų priėmimo psichologinius aspektus, ypatingą dėmesį skiriant neobjektyvių teismų sprendimo priėmimo priežastims. Šis tiklas yra pasiekiamas nagrinėjant atskirus teismų sprendimus ir juose iliustruojant skirtingus veiksnius darančius įtaką šių sprendimų priėmimui. Pirmiausia yra aptariamas teisės ir psichologijos santykis, atskleidžiant skirtingus veiksnius darančius įtaką teismų sprendimas. Vėliau, analizuojamos kelios euristikos bei šališkumo efektai pasireiškiantys teisėjų sprendimų priėmimo procese. Išskiriami šių euristikų ar šališkumo efektų sukeliami neigiami padariniai. Galiausiai, straipsnyje aptariamos sprendimų šališkumo mažinimo priemonės bei jų dabartinis pasitelkimas Lietuvoje.

Pagrindiniai žodžiai: teisėjas, teismo sprendimo priėmimas, euristikos, šališkumai.

Court Decision Making Psychology

Summary. This article aims to reveal the psychological aspects of court decision-making, with particular attention paid to the reasons for biased court decisions. This goal is achieved by examining individual court decisions and illustrating the various factors that influence these decisions. First, the relationship between law and psychology is discussed, revealing the various factors that influence court decisions. Next, several heuristics and bias effects that manifest themselves in the decision-making process of judges are analyzed. The negative consequences of these heuristics or bias effects are highlighted. Finally, the article discusses measures to reduce bias in decisions and their current use in Lithuania.

Key words: judge, court decision making, heuristics, bias.

Ivadas

Šio straipsnio tikslas yra identifikuoti ir aprašyti pagrindinius veiksmus, darančius įtaką teisėjų priimamiems sprendimams, sprendimų priėmimo modelius, jų sąveiką su formaliais reikalavimais ir įvertinti, kaip šališkumai atspindi teismų praktikoje bei pateikti įžvalgas dėl šališkumo mažinimo teisėjams priimant sprendimus.

Straipsnio objektas yra teisėjų priimami sprendimai ir veiksniai, darantys įtaką teisėjų priimamiems sprendimams, sprendimų priėmimo modeliai bei galimybės mažinti šališkumus. Straipsnio uždaviniai: atskleisti teisės ir psichologijos santykį, išnagrinėti psichologinių veiksmų įtaką teisėjų priimamiems sprendimams bei apžvelgti teisėjų etikos principus ir bendruosius teisėjų darbo standartus; išanalizuoti euristikas pasireiškiančias teisėjams priimant sprendimus; apžvelgti šiuo metu Lietuvoje taikomas teisėjų kognityvinį šališkumą mažinančias priemones ir pateikti papildomų įžvalgų.

Šiame tiriamajame darbe naudoti metodai yra: sisteminis – teisiniai rašto darbo aspektai aiškinami sistemiškai, remiantis įstatymų ir teismų praktikos visuma; lingvistinis – dėmesys skiriamas teisės normų turiniui ir jų prasmei; lyginamasis – šis metodas naudojamas lyginant skirtingus teisės aktus ir jų pateikiamą teisės normų aiškinimą, lyginat teisės ir psichologijos santykį; istorinis – atsižvelgiant į teisės ir psichologijos istoriją.

Tiriamąjo darbo tema aktuali, nes kiekvienoje teisinėje valstybėje yra siekiama užtikrinti teisingumą, kurį vykdo teismai, remdamiesi teisės normomis, precedenais, principais, tačiau dažnai sprendimo baigtį gali įtakoti ir psichologiniai veiksniai. Tokie veiksniai gali būti tiek išoriniai, tiek vidiniai, galintys daryti stiprią įtaką teisėjui, todėl svarbu juos identifikuoti ir nustatyti ar šie veiksniai turėtų būti mažinami bei kokiais būdais galima būtų pasiekti šį tikslą.

Tiriamąjo darbo originalumas pasireiškia tuo, kad rašto darbe bus ne tik detalai apžvelgiami išoriniai ir vidiniai, įskaitant kognityvinius šališkumus, veiksniai, darantys įtaką teisėjų priimamiems sprendimams, bet ir aprašomi bendrieji teismų sprendimų ir teisėjų etikos reikalavimai. Taip pat yra aprašoma aktuali Lietuvos teismų ir kitų institucijų praktika atskleidžiant psichologinių aspektų poveikį teisėjams priimant sprendimus ir aprašomos įžvalgos, nagrinėjant jau taikomus šališkumą mažinančius metodus ir pateikiant naujų metodų pasiūlymus.

Šaltinių apžvalga – tiriamajame darbe yra remiamasi Lietuvos ir užsienio specialiąja literatūra – Brian M. Barry „How judges judge. Empirical Insights into Judicial Decision-Making“ ir kita specialiąja literatūra, norminiais teisės aktais – 2016 m. gegužės 27 d. Rekomenduojamais teismų procesinių sprendimų kokybės standartais, Lietuvos Respublikos teisėjų etikos kodeksu, Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos teismų ir kitų institucijų sprendimais.

Teisės ir psichologijos santykis priimant teismo sprendimus

Teisė ir psichologija – skirtingos disciplinos ir studijų kryptys, tačiau kasdien sutinkamos tiek kasdieniniame gyvenime, tiek ir teisėjams priimant teismo sprendimus. Teisė, kaip atskiras mokslas atsirado prieš penkis ar šešis tūkstantmečius, t.y. gerokai seniau nei šių dienų psichologija. Iki tol teisė buvo paremta abipusiškumo ir keitimosi principu, teisingumą auka ir kaltinamasis galėdavo įvykdyti apsišiekdami dovanomis. Tik vėliau atsirado trečiasis ginčą nagrinėjantis asmuo.¹ Taigi, žmonijai vystantis tapo aišku, kad konflikto dalyviai ginčo negali išspręsti nešališkai, tam reikalingas kitas asmuo. Taip ėmė atsirasti teismai ir teisėjo institutas, tačiau teisėjo psichologinių veiksmų įtaka priimant sprendimus pastebėta ne iš karto, tai ėmė aiškėti tik vėliau vystantis psichologijos mokslui.

Pati psichologija, kaip ji suprantama dabar, iš pradžių nebuvo konkretizuota, kaip atskiras mokslas. Pirmąsą kartą žmonės savo mintis, jausmus traktavo, kaip Dievo ir dvasių siųstus ženklus.² Vadinas, anuomet teisiamų žmonių likimas dažnai priklausydavo nuo „Dievo valios“, t. y. teisės normos ir teisingumas nebūdavo vieninteliai veiksniai, nulemiantys teisiamojo paskirtą bausmę ar kitokį teisių suvaržymą, nes tam didelę įtaką turėjo ir emocijos, išankstiniai nusistatymai ir pan. Tuo metu subjektyvūs veiksniai nebuvo suprantami, kaip trukdantys teisingumui vykdyti.

Psichologijos samprata laikui bėgant aiškėjo ir evoliucionavo. Psichologija, kaip atskira mokslo šaka, buvo išskirta 1879 m. Vilhelmo Vunto, kuomet šis įkūrė psichologijos laboratoriją Leipzigerio universitete.³ Atrodo, kad aiškus psichologijos sampratos suformavimas, supratimas, kad žmogų veikia begalė savarankiškų ir ne visada pagrįstų ar teisingų minčių, turėtų pagaliau užtikrinti teisėjų nešališkumą, visgi, realybė yra kiek kitokia. Nepaisant to, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 str. numato – „Teisėjai, nagrinėdami bylas, klauso tik įstatymo“ ši nuostata neužtikrina sprendimų nepriklausomumo ir teisėjo atsiribojimo nuo jam įtaką darančių išorinių ir vidinių veiksnių. Taigi, nors teisės ir psichologijos disciplinos yra skirtingos prigimties, jų sąsaja teismo salėje yra pastebima ir dažnai neatskiriama teisėjui priimant teismo sprendimą, pagrįstą ne tik teisės normomis, bet ir jo subjektyviu vertinimu.

Teismų sprendimų priėmimui įtaką darantys veiksniai

Teisėjai, priimdami sprendimus, gali vadovautis savo subjektyvia nuomone ar būti veikiami išorinės įtakos. Visgi, teismo sprendimui tokie veiksniai neturėtų daryti po-

¹ MACHOVENKO, Jevgenijus (2024). Teisės istorija. Vilniaus universiteto vadovėlis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 14-16.

² HUNT, Morton (2007). The story of psychology. Second edition. New York: Anchor books, p. 21.

³ DAY, Frank (2023). Wilhelm Wundt. [Interaktyvus]

veikio, nes teisėjas sprendimą turi priimti profesionaliai, besivadovaudamas teise ir atsisirbojęs nuo individualių psichologinių aspektų.

Teismų sprendimų priėmimui įtaką darantys vidiniai veiksniai

Teisėjui kiekvienoje valstybėje keliama aukšti kvalifikaciniai reikalavimai, atitinkamai ir iš priėmiamų sprendimų tikimasi analogiško standarto. LR Teisėjų etikos kodekso (toliau – Etikos kodeksas) 6 str. 2 p. numatyta, kad teisėjas turi veikti taip, kad nebūtų pažeidžiami teisingumo principai. Visgi, teisėjas, kaip ir kiekvienas kitas asmuo, turi savo moralinių ar religinių įsitikinimų, pomėgių, vertybių ir kt., tačiau dirbdamas teisėjo darbą ir priimdamas teismo sprendimus, teisėjas privalo atsisirboti nuo bet kokių šališkumų. Etikos kodekso 5 str. įtvirtina pagrindinius principus, kuriais turi vadovautis teisėjas – teisingumas, nešališkumas, nepriklausomumas, skaidrumas, sąžiningumas ir kt. Šių principų ar kitų Etikos kodekso reikalavimų pažeidimus nagrinėja kompetentinga institucija – Teisėjų etikos ir drausmės komisija. Be to, vidinius veiksnius, darančius įtaką teismo sprendimui, apima ir kognityviniai šališkumai, apie kuriuos bus kalbama antrajame skyriuje. Taigi, vidiniai, veiksniai, galintys daryti įtaką teismo sprendimo teisėtumui gali būti susiję su teisėjo asmeninėmis savybėmis ar puoselėjamomis vertybėmis, politinėmis pažiūromis ir kt.

Visų pirma, teisėjo vertybės ir asmeninė pasaulėžiūra gali daryti įtaką priimamiems sprendimams. Pavyzdžiui, LR Konstitucinis teismas 2025 m. kovo 19 d. nutarime dėl kailių fermų uždraudimo priėmė sprendimą, kad pats kailių fermų uždraudimas Lietuvoje neprieštarauja konstitucinei vertybei dėl ūkinės veiklos laisvės, kadangi ši pagal LR Konstitucijos 46 str. 2 ir 3 d. gali būti ribojama dėl visuomenės gerovės, šiuo atveju gyvūnų gerovės. Tokiam sprendimo priėmimui, kuomet buvo apgintos gyvūnų teisės, įtakos galimai turėjo ir LR Konstitucinio teismo teisėjų požiūris į gyvūnų apsaugą, ir kaip minėta nutarime, „siekis užtikrinti gyvūnų gerovę“.⁴ Pabrėžtina, kad minėtas sprendimas priimtas ne tik nepažeidžiant teisinės valstybės principų, LR Konstitucijos nuostatų, tačiau ir pasitelkiant žmogiškąjį elementą, balansuojant tarp naudos verslui ir gyvūnų teisių interesų. Tai rodo, kad ne visi vidiniai teisėjo įsitikinimai yra neigiami ir visiškai neleistini teismo salėje. Nors teisė ir yra paremta normų taikymu, anot Brian M. Barry, teisingumo sąvoka nėra aiškiai apibrėžta, todėl teisėjas turi prisitaikyti prie tam tikrų jautrių socialinių ir politinių klausimų ir gebėti priimti „teisingesnį“ sprendimą. Svarbu tai, kad toks psichologinis nukrypimas neturėtų neigiamų pasekmių.⁵ Nepaisant teisėjams keliamos pareigos nepasi-

⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2025 m. kovo 19 d. nutarimas. Valstybės žinios, Nr. KT14-N3/2025.

⁵ BARRY, M. Brian (2021). HOW JUDGES JUDGE Empirical Insights into Judicial Decision-Making. New York: Routledge, p. 1.

duoti emocijoms, ypač itin jautriose bylose, ir prievolės situaciją vertinti per atitiktą įstatymams, pabrėžtina, kad teismo sprendimai turi būti „ne tik teisiškai pagrįsti, bet ir morališkai teisingi“⁶, todėl teisėjo darbe yra labai svarbu atrasti pusiausvyrą tarp teisingumo ir moralės.

Taip pat teisėjas priimdamas sprendimą negali rodyti savo simpatijų ar antipatijų proceso dalyviams. Visi proceso dalyviai turi būti vertinami ir išklausomi vienodai, nes išankstinis šališkumas gali įtakoti iš anksto nuspėjamą sprendimą. Pavyzdžiui, teisėjai neigiamai atsiliepiant apie advokatą, jo darbą, buvo pažeisti teisingumo, žmogaus orumo ir nešališkumo principai, kadangi tapo lengva nuspėti bylos baigtį.⁷

Antra, teismo priimamo sprendimo baigčiai gali turėti įtakos ir teisėjo sąžiningumas. Kiekvienas teisėjas bylos nagrinėjimo metu turi būti nešališkas, pavyzdžiui, esant interesų konfliktui nusišalinti nuo bylos nagrinėjimo. Deja, laiku nepranešus apie interesų konfliktą, gali būti priimamas nešališkas teismo sprendimas. Šališkumo buvimo atvejį nagrinėjo Teisėjų etikos ir drausmės komisija įvykus situacijai, kuomet Lietuvos Aukščiausiojo teismo (toliau – LAT) teisėjas ir Lietuvos apeliacinio teismo teisėjas buvo susiję giminystės ryšiais. Dėl šių aplinkybių LAT teisėjas negalėjo patenkinti kasacinio skundo, nes tai būtų galėję sutrukdyti Lietuvos apeliacinio teismo teisėjo karjerą ateityje. Pareiškėjo skundas pripažintas pagrįstu, kadangi LAT teisėjas, veikdamas savanaudiškai ir nesąžiningai, pažeidė pagrindinius teisės principus - nešališkumą teismo salėje.⁸

Trečia, teisėjo politiniai įsitikinimai irgi yra svarbus faktorius priimant sprendimą. Daugiausiai teisėjų politinės pažiūros pasireiškia bylose „turinčiose tiesioginių politinių pasekmių.“⁹ Teisėjų politinės pažiūros gali turėti įtakos priimant sprendimus dėl migrantų, verslo, aplinkosaugos klausimų ir kt. Taigi, kaip matyti iš praktikos, vidiniai veiksniai gali turėti įtakos teisėjo priimamiems sprendimams, tačiau teismo sprendimas negali būti pagrįstas tik teisėjo nuomone ar vertybėmis, svarbus yra teisinis pagrindas ir tuo paremtas argumentavimas bei objektyvi sprendimo baigtis.

Teismų sprendimų priėmimui įtaką darantys išoriniai veiksniai

Poskyryje pirmiau pristatyta vidinių teisėjo įsitikinimų įtaka priimamiems teismo sprendimams. Vidiniai teisėjo įsitikinimai asocijuotini su paties teisėjo asmenybe, tačiau be jų sprendimo baigtį gali lemti ir išoriniai veiksniai, susiję su aplinka, visuomenės spaudimu, teisine sistema, laiko stoka ir kt.

⁶ Litili Group (2024-03-28). Inside the Judge's Chamber: Insights into Judicial Decision-Making [online]. <https://litiligroup.com/judicial-decision-making>

⁷ Teisėjų etikos ir drausmės komisijos 2020 m. spalio 23 d. sprendimas Nr. 18 P-9.

⁸ 2024 m. vasario 29 d. sprendimas iškelti drausmės bylą Nr. 18 P-1.

⁹ RACHLINSKI, J. Jeffrey; WISTRICH, J. Andrew (2017). Annual review „Judging the Judiciary by the Numbers: Empirical Research. Annual Review of Law and Social Science Volume 13, p. 5.

Teisėjai, kaip ir visa visuomenė, yra veikiami politikos ir vykstančių politinių įvykių, karų, tačiau teisėjas, net ir išgyvendamas dėl tam tikrų įvykių, sprenddamas ginčą neturėtų būti to įtakojamas. Pavyzdžiui, teisėja, kuriai buvo iškelta drausminė byla, nagrinėdama šalių ginčą dėl vaiko globos, ne kartą moralizavo, pabrėždama, kad šalių ginčas yra nereikšmingas lyginant su karu Ukrainoje.¹⁰ Toks teisėjos mąstymas parodo, kad į ginčo šalių situaciją teisėja žiūri nerimtai, vadinasi, nėra nusiteikusi kokybiškai ir teisingai išspręsti ginčą, dėl ko teismo sprendimo teisingumas tampa kvestionuotinas. Įtaką sprendimo priėmimui gali turėti ir didelis teisėjo darbo krūvis, priverčiantis priimti neteisingus sprendimus, kadangi siekiama kuo greičiau priimti sprendimą nepraleidžiant nustatytų terminų, o ne įsigilinti į faktinę situaciją.

Nors teismai ir turi būti nepriklausomi nuo visuomenės nuomonės, visuomenės įtaka vadinamose rezonancinėse bylose yra neginčijama. Teismui, atitinkamai ir patiems teisėjams, yra svarbus visuomenės pasitikėjimas, kadangi tai yra „svarbus demokratinės teisinės valstybės elementas ir reikšminga veiksmingos teisminės valdžios sąlyga“,¹¹ nepaisant to, kiekvienas sprendimas vis tiek turi būti priimtas vadovaujantis teise, kad ir kokį spaudimą darytų visuomenė. Pavyzdžiui, Panevėžio apygardos teismo teisėjai siekė nusišalinti nuo bylos nagrinėjimo ir ją perduoti kitam apygardos teismui, kadangi LR baudžiamojo kodekso pažeidimu buvo kaltinamas Panevėžio miesto meras, dėl ko teisėjai galėjo „jausti netiesioginę visuomenės įtaką ar sulaukti nepagrįstų teisėjų darbo vertinimų nagrinėjant mero baudžiamąją bylą“ dėl rezonansinio bylos pobūdžio.¹² Panevėžio teisėjams būtų daug sunkiau priimti objektyvų teismo sprendimą dėl visuomenės sutelkto dėmesio ir tam tikrų lūkesčių nagrinėjant miesto mero bylą.

Lietuva priklauso kontinentinės teisės tradicijai, todėl precedentams nėra suteikiama tokia didelė reikšmė, kaip bendrosios teisės šalyse. Visgi, precedentai Lietuvos teismuose taikomi, tačiau būtent jie gali priversti teisėjus neįvertinus visų aplinkybių, pritaikyti jau suformuotą praktiką nustačius tik tam tikrą sąsają, nors iš tikrųjų byla skiriasi iš esmės. Atrodytų, kad precedento pritaikymas leidžia teisėjui atsikvėpti ir nebesigilinti į esmę, o tik pakartoti seniau pateiktą išaiškinimą. Be to, bandymas suformuoti naują teismo praktiką ir nesutikti su esama, yra tam tikras iššūkis, kurio nori imtis ne kiekvienas teisėjas, nes pagal LR Konstitucinio teismo praktiką: „Bendrosios kompetencijos teismų praktika atitinkamų kategorijų bylose turi būti koreguojama ir nauji teismo precedentai tų kategorijų bylose gali būti kuriami tik tada, kai tai yra neišvengiamai, objektyviai būtina, konstituciškai pagrindžiama ir pateisinama.“¹³ Taigi, teisėjas, nesutikdamas su esamu precedentu ir norėdamas jį keisti, yra

¹⁰ Teisėjų etikos ir drausmės komisijos 2022 m. birželio 14 d. sprendimas Nr. 18 P-3.

¹¹ ŠVEDAS, Gintaras, NEKROŠIUS, Vytautas, PAUŽAITĖ–KULVINSKIENĖ, Jurgita. Ir kt. (2019). Teismų procesinių sprendimų kokybės standartų taikymo studija, Lietuvos teismai: Vilnius, p. 5.

¹² Panevėžio apygardos teismo 2021 m. vasario 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1-69-366/2021.

¹³ LR Konstitucinio teismo 2007 m. spalio 24 d. nutarimas Nr. 26/07.

veikiamas ne mažo spaudimo, galinčio atgrasyti nuo teismų klaidų taisymo, kas turi neabejotinai neigiamą poveikį teismų sistemai.

Taigi, priimamam sprendimui įtakos gali turėti ir išoriniai aspektai, kurie veikia teisėjo sprendimo priėmimą. Išorinių veiksnių, darančių įtaką teisėjui, sąrašas nėra baigtinis, todėl prieš tai minėti aspektai yra tik maža plataus sąrašo dalis, kadangi įtakos sprendimui gali turėti ir procese dalyvaujantys asmenys, visuomenės pasitikėjimas teismais, tarptautinių įsipareigojimų laikymasis ir kt.

Reikalavimai teisėjams ir jų priimamiems sprendimams

LR Konstitucijos 31 str. teigiama, kad nusikaltimą padaręs asmuo turi teisę į teisingą, nepriklausomą ir bešališką teismą, 109 str. numato, kad teisėjai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi, 112 str. teigiama, kad teisėjas turi vykdyti teisingumą tik pagal įstatymą. Taigi, kaip ne kartą pabrėžiama LR Konstitucijoje, teisingumas ir nešališkumas teisėjo darbe yra pagrindinis siekis. Tuo remiantis, psichologiniai aspektai neturėtų daryti didesnės nei objektyviai pateisinamos įtakos, nes teisėjo asmeniniai šališkumai, nukreipti į konkretų asmenį, pagal LR Konstitucijos dvasią nėra leidžiami.

Teisėjų tarybos 2016 m. gegužės 27 d. nutarime pabrėžiama, kad „teismo sprendimai turi būti tinkamai motyvuoti ir aiškūs, teismų nepriklausomumas, nešališkumas, sąžiningumas ir profesionalumas yra pagrindiniai teisėjų veiklos principai“, o teisėjas turi būti ne tik nešališkas, bet ir sąžiningas ir profesionalus.¹⁴ Teisėjo sąžiningumas ir profesionalumas suponuoja mintį, kad teisėjas, kiekvieną kartą priimdamas sprendimą, šį turi priimti neveikiamas emocijų ar išorinės įtakos, t. y. esant tomis pačiomis faktinėmis aplinkybėmis, analogišką sprendimą turėtų priimti ir kitas teisėjas. LAT savo praktikoje taip pat yra pasisakęs dėl reikalavimų teismo sprendimui: „Sprendimas laikomas teisėtu ir pagrįstu, jei jis priimtas nepažeidus ir tinkamai pritaikius materialinės bei procesinės teisės normas ir jeigu teismo išvados atitinka įstatymo nustatyta tvarka ir įstatymo nustatytais įrodinėjimo priemonėmis konstatuotas turinčias reikšmės bylai aplinkybes.“¹⁵ Taigi, teisėto sprendimo pamatas yra tinkamas materialių ir procesinių teisės normų taikymas vertinant konkrečią situaciją per teisingą, o ne subjektyvią prizmę.

Kiti LR teisės aktai taip pat pabrėžia teismo sprendimų teisingumą, pavyzdžiui, LR Civilinio proceso kodekso (toliau – CPK) 263 str. 1 d. ir Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 86 str. 1 d. teigiama, kad teismo sprendimas turi būti teisėtas ir pagrįstas. LR Baudžiamojo procesas kodekso (toliau – BPK) 6

¹⁴ Teisėjų tarybos 2016 m. gegužės 27 d. nutarimas Nr. 13P-65-(7.1.2) „Dėl rekomenduojamų teismų procesinių sprendimų kokybės standartų patvirtinimo“.

¹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. sausio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-21.

str. 2 ir 3 d. teismo sprendimo teisingumas aiškinamas per diskriminacijos draudimą ir visuotinę lygybę. Diskriminacijos draudimas yra svarbus reikalavimas teisėjo priimamam sprendimui, kadangi nustato, kad asmeniniai teisėjo įsitikinimai dėl asmenų tautybės, rasės, lyties, religijos, politinių pažiūrų negali daryti įtakos teismo sprendimo baigčiai. Numatytas privilegijų ar, priešingai, apribojimų taikymas vėlgi dėl individo turtinės ar socialinės padėties, asmeninių savybių yra neleistinas ir prieštaraujantis visuotiniam teismų vykdomam teisingumui, kuriam įtakos neturi daryti jokie išoriniai ar vidiniai veiksniai.

Siekiant teisminį procesą padaryti kuo tikslesnį ir leidžiantį užtikrinti teisingumą, 2016 m. gegužės 27 d. buvo priimti Rekomenduojami teismų procesinių sprendimų kokybės standartai (toliau – Standartai), kuriuose nustatyti rekomenduojamo pobūdžio reikalavimai teismų sprendimams. Jau 1.1 p. pradedamas tuo, kad teismo sprendimas yra grindžiamas teisiškai reikšmingomis faktinėmis aplinkybėmis ir teise. Vėlgi jokių nukrypimų į teisėjo asmeninį vertinimą, nes teismo sprendimas turi būti priimtas vadovaujantis teisės principais – teisingumo, protingumo, sąžiningumo, kaip minima Standartų 1.8 p. Svarbu ir tai, kad teismo sprendimas būtų įtikinamas: „Teismo sprendimo motyvai neturi apsiriboti bendro pobūdžio samprotavimais ar teiginiais“ ir „teismo sprendime teisėjas neturėtų moralizuoti, mėginti primesti savo asmeninių etinių, moralinių, religinių, kitokių įsitikinimų ar pasaulėžiūros. Teismo sprendimas turėtų būti santūrus ir neišliškantis [...]“.¹⁶ Šia nuostata pabrėžiama, kad teismo sprendime neleistini su teise nesusiję motyvai, nulemti tik teisėjo nuomonės, pažiūrų, parodančių išankstinį nusistatymą. Standartų 3.3. p. pamini ir objektyvumo ir logikos reikalavimą, kas vėlgi yra priešingybė iracionaliam teisėjo priimamų sprendimų pobūdžiui. Taigi, kiekvienas teismo sprendimas turi būti objektyvus ir paremtas teise.

Intuityvus teismų sprendimų priėmimas

Priimdami teismo sprendimus teisėjai neišvengiamai naudojami tiek racionali informacijos apdorojimu, tiek intuityviu informacijos apdorojimu.¹⁷ Iš tiesų, priimant ne teisinius sprendimus teisėjai yra linkę naudotis intuityviu informacijos apdorojimu ne ką mažiau negu kiti asmenys.¹⁸ Atitinkamai, kyla klausimas kiek šis informacijos apdorojimas pasireiškia priimant teismų sprendimus. Toliau bus aptariamos keletas dažnesnių intuityvių apdorojimo procesų – euristikų, bei šių euristikų sukeliamos pasėkmės – kognityviniai šališkumai, kurie neturėtų būti painiojami su aukščiau aptartais teisėjų šališkumais.

¹⁶ Standartų 2.2. p. ir 2.7. p.

¹⁷ MACEINA, Tomas; VALICKAS, Gintautas (2019). Teisėjų sprendimų priėmimas: intuityvus ir racionalus informacijos apdorojimas, *Teisė*, p. 62.

¹⁸ BARRY, M. Brian (2021). *HOW JUDGES JUDGE Empirical Insights into Judicial Decision-Making*. New York: Routledge, p. 38.

Patvirtinimo euristika

Patvirtinimo euristika pasireiškia, asmeniui palankiau priimant informaciją, kuri patvirtina asmens siekį, kitaip tariant, kai asmuo ieško argumentų pagrindžiančių jo teiginį.¹⁹ Viena vertus, teismai vykdo teisingumą, taigi, teisėjas turėtų aktyviai ieškoti argumentų leidžiančių priimti teisingiausią sprendimą. Visuomenei svarbesnėse bylose teismui yra suteikiama teisė būti aktyviam, savarankiškai prašyti įrodymų, taip sukuriant palankią terpę pasireikšti patvirtinimo euristikai. Atsižvelgiant į būtinybę tam tikrose situacijose užtikrinti visuomenės gerovę, tokios teismo teisės neturėtų būti vertinamos neigiamai.

Visgi bylinėjantis turi būti paisoma įstatyme įtvirtinto rungimosi principo. Teisėjas neturėtų iš anksto nuspręsti bylos baigties ir pradėti ieškoti argumentų patvirtinančių tokį sprendimą. Priešingai, tik visapusiškai įvertinus abiejų šalių pateiktus įrodymus turėtų susiformuoti teismo įsitikinimas dėl fakto būvimo.

„Gudrumo po laiko“ (angl. hindsight) euristika

Didžioji dalis teisėjų darbo vyksta jau po įvykio. Taigi, teisėjas savo sprendimus priima jau žinodamas kokia žala buvo patirta. Dažniausiai tai sukelia problemų bylose, kuriose yra vertinamas aplaidumas arba įvykio numatomumas. „Gudrumo po laiko“ euristika pasireiškia tuo, kad žinant apie jau įvykusį įvykį, asmenys yra linkę šį įvykį pripažinti labiau nuspėjamu. Pastebima, kad teisėjai sugeba atpažinti šią euristiką bei išvengti neteisingų sprendimų.²⁰ Dalis to yra tiek bendrosios teisės, tiek kontinentinės teisės sistemose naudojamas protingo, atidaus asmens standartas, nulemiantis tai, kad teisėjas, analizuodamas situacija, stengiasi įsivaizduoti kaip elgtųsi atidus asmuo, o ne asmuo jau žinantis pasėkmes.

Inkaro efektas

Inkaro efektas pasireiškia, kai sprendimo priėmimas, įprastai sumos nustatymas, yra įtakojamas anksčiau apibrėžtos sumos – tai yra, inkaro.²¹ Ši efektą galima pastebėti ir kasdienėje buityje, pavyzdžiui, prekę originaliai parduodama už 100 eurų, bet nukainuota iki 50 eurų atrodo patraukliau, negu tą patį prekę parduodama iš karto už 50 eurų.

¹⁹ BARRY, M. Brian (2021). HOW JUDGES JUDGE Empirical Insights into Judicial Decision-Making. New York: Routledge, p. 39.

²⁰ BARRY, M. Brian (2021). HOW JUDGES JUDGE Empirical Insights into Judicial Decision-Making. New York: Routledge, p. 45.

²¹ BARRY, M. Brian (2021). HOW JUDGES JUDGE Empirical Insights into Judicial Decision-Making. New York: Routledge, p. 72.

Teismo sprendimuose šis euristika, be kita ko, pasireiškia žalos atlyginimo bylos. Ieškovui prašant neturtinės žalos atlyginimo, LAT ne vieną kartą tikslingai pažymi, jog „neturtinės žalos dydis išreikštas pinigais, skirtingai nei atlyginant turtinę žalą, neturėtų būti įrodinėjamas, o yra nustatomas teismo pagal konkrečioje byloje teisiškai reikšmingų kriterijų visumą“.²² Atitinkamai, LAT pažymi, jog žalą patyręs asmuo „turi pateikti teismui kuo daugiau ir kuo svarbesnių žalos dydžiui nustatyti reikšmingų kriterijų“, o ne įrodinėti reikalaujamos sumos dydį. Tyrimas atliktas Jungtinėse Amerikos Valstijose parodė, jog ieškovui reikalaujant objektyviai per didelės sumos žalos atlyginimui, teisėjai žinantys reikalavimo sumą buvo linkę priteisti didesnę žalos atlyginimą, negu teisėjai, kuriems reikalavimo suma nebuvo atskleista.²³ Taigi, jeigu inkaro efektas pasiteisina, prašymas atlyginti akivaizdžiai per didelę žalą gali būti naudingas ieškovui, nepaisant tiksliai nustatytų vertinimo kriterijų, kadangi ieškovo nurodyta suma teisėjo pašamonėje sukelia inkaro efektą, sukuria atskaitos tašką ir paskatina kognityvinį šališkumą – didesnės žalos priteisimą.

Tuo tarpu baudžiamosiose bylose taip pat yra palankių aplinkybių inkaro efektui pasireikšti. Kaip pastebi T. Maceina ir G. Valickas, ne vienas tyrimas skirtingose jurisdikcijose patvirtina, jog teisėjo sprendimą dėl bausmės taikymo tiesiogiai veikia prokuroro teigiami siūlymai.²⁴ Atsižvelgiant į tai, iki 2025 m. vasario 1 d. galiojusi Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 61 straipsnio 2 dalies nuostata, kurioje nurodyta, kad teismas parenka bausmę ir jos dydį „skaičiuodamas nuo jos vidurkio“, neabejotinai įteisinio savitą inkaro efektą. Šiai dienai, ši nuostata yra pakeista nepalikant teismui įstatyme nustatą atskaitos taško.

Priemonės šališkumui mažinti

Kaip minėta prieš tai, teisėjo priimamam sprendimui įtaką daro nemažai skirtingų veiksnių, tačiau turi būti siekiama, kad teismo salėje sprendimą nulemtų teisė, o ne šališkumai. Būtent dėl to yra ieškoma būdų, kaip sumažinti subjektyvius, sprendimą įtakojančius elementus teisėjo darbe: „Šališkumų pripažinimas ir švelninimas yra labai svarbus ne tik teisėjui, bet ir visai teisinei sistemai, siekiant užtikrinti, kad sprendimai būtų teisingi ir nešališki“.²⁵

Visų pirma, teisėjai norėdami priimti teisės standartus atitinkantį sprendimą turi suprasti savo jausmus ir mokėti valdyti emocijas. Šių dalykų teisėjai turėtų mokytis ir

²² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. spalio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-466/2013 (S).

²³ BARRY, M. Brian (2021). HOW JUDGES JUDGE Empirical Insights into Judicial Decision-Making. New York: Routledge, p. 74.

²⁴ MACEINA, Tomas; VALICKAS, Gintautas (2019). Teisėjų sprendimų priėmimas: intuityvus ir racionalus informacijos apdorojimas, *Teisė* p. 64.

²⁵ Liliti Group (2024-03-28). Inside the Judge's Chamber: Insights into Judicial Decision-Making [online]. <https://lilitigroup.com/judicial-decision-making/>

nuolat juos lavinti. Dėl to turėtų būti rengiami reguliarūs mokymai teisėjams apie psichologinę įtaką priimamiems sprendimams, kaip atsiriboti nuo individualaus vertinimo ir t.t., nes teisėjai turi išmanyti ne tik teisę, bet ir savo vidinį pasaulį, įtakojantį teismo sprendimą. Lietuvoje nuo 2021 m. pradėti rengti teisėjų ir jų padėjėjų mokymai.²⁶ 2021 m. į mokymų temą įtraukti mokymai apie teisėjų etiką ir psichologinius aspektus teisėjo darbe. Išskirtini mokymai apie žmogaus reakciją į pokyčius, ribojančių įsitikinimų pinkles, atsparumą išoriniams veiksniams, pusiausvyrą tarp emocijų ir proto ir kt.²⁷ Tokia mokymų tematika, susijusi ne tik su profesinėmis temomis, bet ir savęs pažinimu, yra išties naudinga teisėjams suvokti savo emocijas ir jų poveikį teismo sprendimams. 2026 m. mokymų temos dar labiau išsiplėtė įtraukus paskaitą apie teisėjų perdegimą, kuris gali tapti rimtu trikdžiu priimti kokybiškus sprendimus. Taip pat mokymuose atkreipiamas dėmesys į bendravimą su žiniasklaida, kas tiesiogiai siejasi su pirmame skyriuje minėta visuomenės įtaką sprendimams, kalbama ir apie bendrą teisėjų psichologinę būseną, sutelkiant dėmesį į teisėjo psichologinio atsparumo didinimą.²⁸ Taigi, Nacionalinė teismų administracija organizuodama teisėjų mokymus sąmoningai siekia didinti teisėjų atsparumą išoriniams ir vidiniams veiksniams, tačiau mokymai nėra vienintelė priemonė, kuri mažintų teisėjų šališkumą.

Antra veiksminga priemonė – kolegialus sprendimų priėmimas. Pagal CPK 62 str. 1-3 d. bylas pirmoje instancijoje dažniausiai nagrinėja vienas teisėjas ir tik esant sudėtingai bylai gali būti paskirta trijų teisėjų kolegija. Apeliacinėje instancijoje taip pat galimas vieno teisėjo nagrinėjimas ir tik pagal CPK 62 str. 4d. LAT bylos yra nagrinėjamos kolegialiai. Analogiška situacija matoma ir BPK. Tai rodo, kad dauguma sprendimų yra priimami vieno asmens, kas gali nulemti didesnę šališkumą pasireiškimą teismų sprendimuose, todėl kolegijų sudarymas kiekvienos bylos nagrinėjimo metu gali padėti užtikrinti objektyvius sprendimus. Kolegialaus sprendimų priėmimo proceso įtaka pastebima ir įvairiuose tyrimuose atliktuose Jungtinėse Amerikos Valstijose. Viena iš atliktų tyrimų net 39% teisėjų išreiškė nuomonę, kad jų sprendimai būtų buvę kitokie, jeigu jie būtų palikti sprendimą priimti savarankiškai.²⁹ Priimant sprendimą kolegijoje, teisėjai nėra palikti savo individualiuose apmąstymuose, aptariant bylos aplinkybės, iškeltus teisinius klausimus teisėjai gali susidurti su nuomonių įvairove, skirtingomis perspektyvomis, kurių nebuvo įvertinę savarankiškai. Kolegialus sprendimų priėmimas iš esmės nepašalintų euristikų, nes šios apima teisėjų mąstymo būdą, tačiau nuomonių

²⁶ Lietuvos teismai. (n.d.). *Teisėjų mokymas* [interaktyvus]. <https://www.teismai.lt/lt/teismams/mokymas/teisēju-mokymas/227>.

²⁷ Teisėjų tarybos 2020 m. spalio 30 d. nutarimas Nr. 13P-107-(7.1.2) „2021 m. teisėjų mokymo programos“.

²⁸ Teisėjų tarybos 2025 m. spalio 31 d. nutarimas Nr. 13P-160-(7.1.2) „2026 m. teisėjų mokymo programos“.

²⁹ BARRY, M. Brian (2021). *HOW JUDGES JUDGE Empirical Insights into Judicial Decision-Making*. New York: Routledge, p. 353.

įvairovė galėtų padėti išvengti kognityvinių šališkumų, nes vieno teisėjo mąstymo procese pasireiškiančios euristikos nebūtinai atspindės kito teisėjo nuomonę.

Trečia, automatizuotas bylų paskirstymas teisėjams. Šiuo metu Lietuvoje nuo 2016 m. sausio 1 d. įsigaliojo nutarimas „Dėl Bylų paskirstymo teisėjams ir teisėjų kolegijų sudarymo taisyklių aprašo patvirtinimo“ (toliau – Nutarimas dėl bylų skirstymo), kuriuo nuspręsta, kad bylos teisėjams yra skirstomos automatinio būdu naudojantis Lietuvos teismų informacinės sistemos Bylų skirstymo moduliui. Nutarimo dėl bylų skirstymo 2.1 p. nustatyta, kad „laikantis nešališkumo, skaidrumo, nepriklausomumo ir bylų nagrinėjimo operatyvumo principų, užtikrinamas atsitiktinis skyrimas iš ne mažiau kaip dviejų teisėjų“. Vadinas, sistemoje kiekvieną kartą skiriant teisėją yra renkamas bent iš dviejų su galimybe iš anksto nustatyti reikiamo teisėjo specializaciją ar esant poreikiui pakeisti teisėją. Taip padedama užtikrinti, kad bylos būtų paskiriamos atsitiktinai, nesudarant teisėjui ar kitam asmeniui teisės rinktis, užtikrinant teisėjų rotaciją tarp bylų.

Apibendrinant galima teigti, kad yra ne vienas būdas, kaip galima būtų sumažinti teisėjų šališkumą. Šiuo atveju Lietuvoje veikia pakankamai sureguliuota sistema ir atidus požiūris į teisėjų šališkumo mažinimą, kadangi yra rengiami mokymai, sukurta automatizuota bylų paskirstymo sistema, taip pat yra parengtos rekomendacijos teisėjams, Etikos kodeksas, kuriais šie turi vadovautis priimdami sprendimą ir kt. Visgi, Lietuvoje dar neišnaudotos visos galimybės, tokios kaip kolegialus visų bylų sprendimas ir kt.

Išvados

Pirma, teisėjų priimamiems sprendimams įtakos turi psichologiniai aspektai, tokie kaip vidiniai veiksniai: charakteris, vertybės ir politinės pažiūros ir kt., išoriniai veiksniai: visuomenės nuomonė, geopolitinės situacijos, precedentų ir kitų veiksnių, nes šis sąrašas nėra baigtinis. Visgi, teismo sprendimai negali būti paremti tik teisėjo subjektyvia nuomone ar visuomenės spaudimu, kiekvienas sprendimas turi būti pagrįstas teisės normomis, motyvuotas, teisėtas, objektyvus ir nešališkas.

Antra, teisėjai priimamiems sprendimams neabejotinai įtaką daro euristikos, kas nulemia kognityvinių šališkumų apraiškas priimtuose sprendimuose. Šios euristikos nulemia neobjektyvių sprendimų priėmimą, kuris, nors vienareikšmiškai nėra netoleruotinas, neturėtų būti vertinamas teigiamai.

Trečia, siekiant užtikrinti teismų sprendimų objektyvumą, teisėjai turi ne tik puikiai suprasti teisę bet ir pasižymėti emociniu intelektu. Šiuo tikslu teisėjams yra organizuojami specializuoti mokymai. Kita vertus, siekiant išvengti šališkumų teismų sprendimuose, procesinės normos turėtų skatinti kolegialų sprendimų priėmimą. Pagirtinas ir jau esamas procesas dėl automatinio bylų skirstymo, kas garantuoja objektivų teisėjų priskyrimą bylos nagrinėjimui.

Literatūros sąrašas:

Norminiai teisės aktai

- Lietuvos Respublikos Konstitucija. Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. Valstybės žinios, 1992, 33–1014.
- Civilinio proceso kodeksas. Valstybės žinios, 2002, 36-1340.
- Baudžiamojo proceso kodeksas. Valstybės žinios, 2002, 37-1341.
- Visuotinio teisėjų susirinkimo 2006 m. birželio 28 d. sprendimas Nr. 12 P-8 „Lietuvos respublikos teisėjų etikos kodeksas“.
- Teisėjų tarybos 2015 m. rugsėjo 25 d. nutarimas Nr. 13P-123-(7.1.2) „Dėl Bylų paskirstymo teisėjams ir teisėjų kolegijų sudarymo taisyklių aprašo patvirtinimo“. TAR, 2015, 2015-14388.
- Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodeksas. TAR, 2015, 11216.
- Teisėjų tarybos 2016 m. gegužės 27 d. nutarimas Nr. 13P-65-(7.1.2) „Dėl rekomenduojamų teismų procesinių sprendimų kokybės standartų patvirtinimo“.
- Teisėjų tarybos 2016 m. gegužės 27 d. nutarimu Nr. 13P-65-(7.1.2) patvirtinti „Rekomenduojami teismų procesinių sprendimų kokybės standartai“.
- Teisėjų tarybos 2020 m. spalio 30 d. nutarimas Nr. 13P-107-(7.1.2) „2021 m. teisėjų mokymo programos“.
- Teisėjų tarybos 2025 m. spalio 31 d. nutarimas Nr. 13P-160-(7.1.2) „2026 m. teisėjų mokymo programos“.

Specialioji literatūra

- HUNT, Morton (2007). The story of psychology [interaktyvus]. Second edition. New York. Anschor books. <https://www.book2look.com/book/9780307278074&shoplinknumbers=none>.
- BARRY, M. Brian (2021). HOW JUDGES JUDGE Empirical Insights into Judicial Decision-Making. New York: Routledge.
- MACEINA, Tomas, VALICKAS, Gintautas (2019). Teisėjų sprendimų priėmimas: intuityvus ir racionalus informacijos apdorojimas. Teisė. Vilnius : Vilniaus universiteto leidykla 2019
- MACHOVENKO, Jevgenijus (2024). Teisės istorija. Vilniaus universiteto vadovėlis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Teismų praktika

- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. sausio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-21. LR Konstitucinio teismo 2007 m. spalio 24 d. nutarimas Nr. 26/07.
- Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. spalio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-466/2013 (S).
- Teisėjų etikos ir drausmės komisijos 2020 m. spalio 23 d. sprendimas Nr. 18 P-9.
- Panevėžio apygardos teismo 2021 m. vasario 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1-69-366/2021.

Teisėjų etikos ir drausmės komisijos 2022 m. birželio 14 d. sprendimas Nr. 18 P-3.
Teisėjų etikos ir drausmės komisijos 2024 m. vasario 29 d. sprendimas Nr. 18 P-1.
Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2025 m. kovo 19 d. nutarimas. Valstybės žinios, Nr. KT14-N3/2025.

Kiti šaltiniai

RACHLINSKI, J. Jeffrey. and WISTRICH J. Andrew (2017). Annual review „Judging the Judiciary by the Numbers: Empirical Research. Annual Review of Law and Social Science Volume 13. [online]. <https://www.ebsco.com/research-starters/history/wilhelm-wundt>.
DAY, Frank. (2023). Wilhelm Wundt. Prieiga internetu: <https://www.ebsco.com/research-starters/history/wilhelm-wundt>.
DELAHANTY, Everett J. (2024). History of psychology. [online]. <https://www.ebsco.com/research-starters/psychology/history-psychology>.
Litili Group (2024-03-28). Inside the Judge's Chamber: Insights into Judicial Decision-Making [online]. <https://lililigroup.com/judicial-decision-making/>.
Lietuvos teismai. (n.d.). Teisėjų mokymas [interaktyvus]. <https://www.teismai.lt/lt/teismams/mokymas/teiseju-mokymas/227>.
ŠVEDAS, Gintaras, NEKROŠIUS, Vytautas, PAUŽAITĖ-KULVINSKIENĖ, Jurgita. Ir kt. (2019). Teismų procesinių sprendimų kokybės standartų taikymo studija, Lietuvos teismai: Vilnius.